

TERITORIJALNE STRATEGIJE U FUNKCIJI ZAŠTITE I RAZVOJA PROSTORA

**Viktor Veljović¹, Ratka Čolić², Velimir Šećerov³, Marija Maksin⁴,
Uroš Radosavljević², Aleksandra Đukić², Ana Graovac⁴,
Milena Zindović⁴, Predrag Cvetković⁴**

Apstrakt: Teritorijalne strategije su u fokusu održivog i integralnog urbanog i teritorijalnog razvoja u savremenoj praksi planiranja u Evropskoj uniji. One odražavaju trenutno shvatanje strateškog planiranja kao adaptivnog procesa koji zahteva upravljanje promenama. U okviru tehničke podrške Programa Evropske unije za lokalni razvoj (EU PRO Plus) testirana je primena dva instrumenta u lokalnom kontekstu - Integrisana teritorijalna ulaganja (eng. - ITI) i Održivi urbani razvoj (eng. - SUD). U pitanju su savremeni instrumenti, koji su efikasno sredstvo za integraciju prioriternih ulaganja, tematskih ciljeva i različitih izvora finansiranja u okviru teritorija. Teritorijalne strategije se usmeravaju na ekonomske, ekološke, klimatske, socijalne i demografske izazove teritorija. U radu su prikazana iskustva iz procesa izrade dvanaest strategija za trideset i jedan grad i opštinu u Srbiji. Ovi instrumenti urbanog i teritorijalnog razvoja podstiču veće učešće lokalnih aktera u sprovođenju održivog razvoja i promovišu promenu u kulturi planiranja ka inkluzivnim, kolaborativnim praksama, i kao efekat proizvode kvalitetnija rešenja.

Ključne reči: Upravljanje urbanim i teritorijalnim razvojem, održivi razvoj, integralni pristup, teritorijalne strategije, Srbija.

TERRITORIAL STRATEGIES IN THE FUNCTION OF SPACE PROTECTION AND DEVELOPMENT

Abstract: Territorial strategies are at the focus of sustainable and integral urban and territorial development in contemporary planning practice in the European Union. They reflect the current understanding of strategic planning as an adaptive process that requires change management. Within the framework of the technical assistance of the EU Local Development Programme (EU PRO Plus), the application of two tools in the local context was tested - Integrated Territorial Investments (eng. - ITI) and Sustainable Urban Development (eng. - SUD). These are modern tools that represent an effective instrument for integrating priority investments, thematic objectives and different funding sources within the territory.

¹ Sektor menadžer UNOPS/EU-PRO Plus

² Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet, konsultatnt UNOPS/EU-PRO Plus

³ Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, konsultatnt UNOPS/EU-PRO Plus

⁴ Konsultant UNOPS/EU-PRO Plus

Teritorijalne strategije u funkciji zaštite i razvoja prostora

Territorial strategies are focused on the economic, environmental, climatic, social and demographic challenges of the territory. The paper presents experiences from the process of developing twelve strategies for thirty-one cities and municipalities in Serbia. These urban and territorial development tools promote greater participation of local stakeholders in the implementation of sustainable development and a shift in planning culture towards inclusive, collaborative practices, leading to better quality solutions.

Key words: Urban and territorial development management, sustainable development, integral approach, territorial strategies, Serbia

UVOD

Program Evropske unije za lokalni razvoj – EU PRO Plus se realizuje sa idejom da doprinese uravnoteženijem društveno-ekonomskom razvoju jačanjem upravljanja urbanim i teritorijalnim razvojem, podrškom ekonomskom rastu i unapređenjem socijalne kohezije u 99 lokalnih samouprava u dva regiona/oblasti: Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije. EU PRO PLUS je zasnovan na Nacionalnim prioritetima Republike Srbije za međunarodnu pomoć do 2025. godine, od ključnog značaja za privredni i društveni razvoj i proces evropskih integracija, pri čemu će naročito da doprinosi pripremama za ispunjenje zahteva iz Poglavlja 22 pregovora o pristupanju EU – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata (RS, 2019).

Neposredna tehnička pomoć je pružena sa ciljem unapređenja kompetencija JLS da uvedu i sprovede integralni pristup teritorijalnom razvoju u skladu sa politikama teritorijalnog razvoja EU, primenom integralnog i održivog pristupa planiranju razvoja i sprovođenjem teritorijalnih inicijativa kroz izradu teritorijalnih strategija. Podrška je sprovedena u okviru Javnog poziva za podnošenje prijave za izradu teritorijalnih strategija, na osnovu kojeg je odabrano ukupno dvanaest teritorija - urbanih područja koje u svom sastavu uključuju 31 JLS⁵. Vremenski horizont predviđen za realizaciju teritorijalnih strategija je 2034. godina, odnosno period koji obuhvata dva programska perioda Kohezivne politike EU.

PRISTUP I KORACI U IZRADI STRATEGIJE

Cilj izrade Strategije je da doprinese održivom razvoju urbanog područja zasnovanom na podsticanju: 1) primene integralnog i participativnog pristupa razvoju društva i privrede, razvoju predela, kulturnog i graditeljskog nasleđa, prirodne baštine, održivog turizma i jačanju urbano-ruralnih veza; 2) prelaza na čistu i pravednu energiju, zelenih i plavih ulaganja, ublažavanja i prilagođavanja klimatskim promenama, sprečavanja i upravljanja rizicima, održive i multimodalne urbane mobilnosti; 3) inovativne, pametne, niskougledne i cirkularne ekonomije, uz bolje korišćenje potencijala digitalnih tehnologija u inovacione svrhe; 4) jačanja socijalne komponente sprovođenjem evropskog stuba socijalnih prava u domenu zapošljavanja, obrazovanja, socioekonomske uključenosti i integracije, stanovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kulture, sporta i rekreacije, stvaranja podsticajnog okruženja za inicijative i aktivnosti mladih, i socijalnih inovacija.

⁵ Urbana područja grada Bora, Kruševca Leskovca, Loznice, Novog Pazara, Smedereva, Šapca; Urbano područje grada Kragujevca i opština Arandelovac, Batočina, Knić, Lapovo, Rača i Topola; Urbano područje Grada Zaječara i opština Boljevac, Knjaževac i Sokobanja, Urbano područje grada Niša i opština Gadžin Han, Merošina i Svrlijig; Urbano područje grada Pirota i opština Babušnica, Bela Palanka i Dimitrovgrad i Urbano područje grada Užica i opština Bajina Bašta, Čajetina, Požega i Priboj.

Razlozi za izradu strategije urbanog i teritorijalnog razvoja su: podsticanje održivog i integralnog razvoja urbanog područja; identifikovanje ključnih potreba razvoja urbanog područja; podsticanje efektivnog korišćenja i unapređenje upravljanja urbanim/teritorijalnim kapitalom; primena EU instrumenata upravljanja razvojem, koja omogućava uspostavljanje okvira za održivi i integralni urbani i teritorijalni razvoj urbanog područja povezivanjem tradicionalnog sistema prostorno-urbanističkog planiranja, planskog sistema javnih politika, unapređenja finansiranja urbanog razvoja i upravljanja lokalnim javnim finansijama; poboljšanje uslova za urbani razvoj u skladu sa Novom kohezionom politikom EU, Pariskim sporazumom, Urbanom agendom EU, Novom Lajpciškom poveljom o održivim evropskim gradovima, Zelenim dogovorom za Zapadni Balkan i drugim dokumentima EU; implementacija Strategije održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030.godine, Mera 5.2.3 - Primena instrumenata Kohezione politike EU - integralnih teritorijalnih investicija (ITI - *Territorial Integrated Investment*) (Paket mera 5.2 Unapređenje upravljanja javnim finansijama za održivi i integralni urbani razvoj) i mera 5.3.3 Lokalne strategije integralnog urbanog razvoja (Paket mera 5.3 - Integralno planiranje održivog urbanog razvoj) u okviru Strateškog pravca Upravljanje urbanim razvojem; definisanje strateškog okvira za projekte urbanog razvoja; podsticanje upravljanja razvojem na više nivoa i primene različitih upravljačkih instrumenata; podsticanje pristupa sa više aktera; unapređenje međuopštinske saradnje; podsticanje participativnog pristupa i uključivanja lokalnih aktera; podsticanje mešanja (*blending*) finansiranja urbanog razvoja iz različitih vidova finansiranja (domaćih i međunarodnih); jačanje transparentnosti odlučivanja na nivou urbanog područja; unapređenje institucionalnih kapaciteta i upravljačkih mehanizama za sprovođenje Strategije.

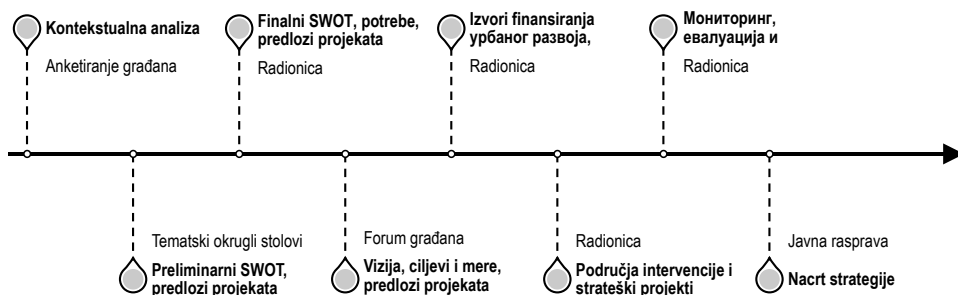
Karakteristike EU pristupa održivom i integralnom urbanom i teritorijalnom razvoju su da: 1) promovise stratešku viziju razvoja urbanih područja; 2) usmerava se na urbana područja svih veličina i podstiče integraciju različitih prostornih jedinica; 3) podstiče upravljanje na više nivoa i sa više zainteresovanih strana, koordinišući različite aktere u skladu sa njihovim ulogama, veštinama i stepenom intervencije, pri tome obezbeđujući da građani budu aktivno uključeni u procese; 4) integriše različite sektore i podstiče delovanje u različitim oblastima politike; 5) integriše više izvora finansiranja i 6) promovise orijentaciju na rezultate i uspostavlja okvire za praćenje i evaluaciju (Fioretti et al., 2020).

Strategija polazi od tema sadržanih u međunarodnim i nacionalnim politikama integralnog i održivog urbanog i teritorijalnog razvoja, koje su prilagođene lokalnom kontekstu urbanog i teritorijalnog razvoja u Republici Srbiji. To je ostvareno primenom participativnog pristupa kroz javni dijalog i inter i transdisciplinarnu saradnju širokog kruga aktera iz različitih sektora, profesionalnih polja i nivoa uprave.

Proces izrade Strategije je pokrenut 2022. godine. Formalni postupak je započet potpisivanjem izjave o partnerstvu za apliciranje. Sledilo je donošenje Odluke o pristupanju izradi Strategije, koju su pratili Rešenje o obrazovanju Saveta za razvoj urbanog područja, Rešenje o formiranju radne grupe za izradu strategije i potpisivanje partnerskog sporazuma između JLS. Nakon uspostavljanja insitucionalnog okvira, započet je proces izrade strategije. Zadatak je bio da se procene potrebe, formulišu vizija, ciljevi i mere, i da se mapiraju područja intervencije i strateški projekti unutar međusektorskog, transparentnog i participativnog okruženja sa akterima iz različitih sektora.

Koraci u procesu izrade Strategije su bili sledeći (Grafički prikaz 1.): 1) Kontekstualna analiza po tematskim oblastima; 2) SWOT analiza kroz identifikovanje ključnih problema urbanog i teritorijalnog razvoja i procenu potreba; 3) Vizija, ciljevi i mere; 4) Izvori finansiranja; 5) Prioritetna područja intervencije i strateški projekti, i 6) Monitoring, evaluacija, implementacija Strategije i upravljački mehanizmi.

Teritorijalne strategije u funkciji zaštite i razvoja prostora



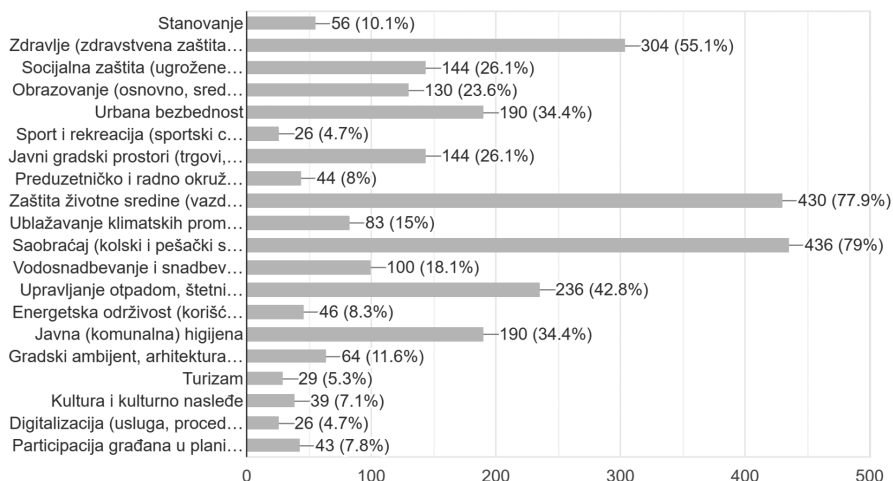
Grafički prikaz 1. Koraci u procesu izrade strategije

U prvom koraku je izrađena kontekstualna analiza po tematskim oblastima: a) Društvo; b) Ekonomija; c) Urbano okruženje. Analizu stanja je pratilo i onlajn anketiranje građana, čiji su rezultati posebno prikazani na tematskim okruglim stolovima.

Nakon ovog koraka pripremljena je preliminarna SWOT analiza, koja je na tematskim okruglim stolovima prezentovana, diskutovana i dopunjena. Tematski okrugli stolovi su održani na sledeće teme: 1) Ekonomski razvoj; 2) Energija (čista i pravedna), zelena i plava ulaganja; ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promenama, sprečavanje i upravljanje rizicima; 3) Održiva i multimodalna urbana mobilnost; 4) Društveno blagostanje; 5) Urbana obnova i regeneracija, i 6) Upravljanje urbanim i teritorijalnim razvojem. Ujedno, na tematskim okruglim stolovima su počele da se evidentiraju i prve ideje za projekte i prioriteta područja intervencije, za šta je korišćena tehnika mapiranja.

6. U kojim od sledećih oblasti lokalna uprava treba nešto da preduzme? (navedite pet)

552 responses



Grafički prikaz 2. Rezultati ankete građana

U narednom koraku, nakon unošenja svih komentara učesnika i konsolidacije materijala, pripremljena je finalna SWOT analiza sa procenom potreba, kao i predlog ciljeva i mera, što je diskutovano i verifikovano na prvoj radionici sa članovima Saveta za razvoj i Radne grupe.

Sumirani rezultati su prikazani na Forumu građana, koji je sledio. Tom prilikom učesnici foruma su davali predloge za formulaciju vizije razvoja urbanog područja, dopune i preformulacije mera i ciljeva. Na forumu je diskutovan predlog područja intervencije i dati su dodatni predlozi ideja za projekte. Skup je otvoren izložbom dečijih crteža učenika osnovnih škola na temu "Moj grad/teritorija u budućnosti", a učesnici su ocenjivali dečije radove. Na kraju foruma najbolji dečiji radovi su nagrađeni priznanjima i prigodnim knjigama.

Na narednoj radionici o izvorima finansiranja urbanog i teritorijalnog razvoja detaljno su prikazani nacionalni i međunarodni izvori finansiranja urbanog i teritorijalnog razvoja u Srbiji. Učesnici radionice su ukazali na još neke od nacionalnih izvora finansiranja, i iskazali zadovoljstvo najnovijim pregledom mogućnosti za korišćenje različitih fondova, donacija, kredita i dr.

Na trećoj po redu radionici, predstavljena su mapirana prioriteta područja intervencije i konsolidovani strateški projekti. I ovde su nakon diskusije sa lokalnim partnerima materijali korigovani i dopunjeni.

Poslednja u nizu radionica održana je na temu monitoringa, evaluacije, implementacije strategije i upravljačkih mehanizama. Protekla je uz živu diskusiju o neophodnom razvoju institucionalnih kapaciteta i sagledavanju mogućnosti za uspostavljanje jedinice za koordinaciju projekata. Nakon toga je pripremljen Nacrt Strategije koji je predstavljen javnosti.

OKVIR ZA FORMULISANJE CILJEVA I MERA

Polazni okvir za formulisanje tematskih ciljeva, specifičnih ciljeva i mera strategije urbanog područja predstavlja nova legislativa Evropske komisije, koja utvrđuje zajedničke pokazatelje ostvarenja i rezultata za Evropski fond za regionalna ulaganja (Ulaganja u radna mesta i rast i Interreg) i Evropski kohezioni fond (EK, 2021).

Od posebnog značaja je cilj 5. Evropa bliža građanima podsticanjem održivog i integralnog razvoja svih vrsta područja i lokalnih inicijativa, koji sadrži dva specifična cilja: Podsticanje integralnog i inkluzivnog socijalnog i ekonomskog razvoja, lokalnog razvoja u oblasti zaštite životne sredine, kulture, prirodne baštine, održivog turizma i bezbednosti u urbanim područjima, i Podsticanje integralnog i inkluzivnog socijalnog i ekonomskog razvoja, lokalnog razvoja u oblasti zaštite životne sredine, kulture, prirodne baštine, održivog turizma i bezbednosti u vanurbanim područjima.

Nacionalni okvir za teritorijalne strategije čine javne politike, koje se pripremaju i usvajaju u procesu integracije Srbije u EU⁶.

⁶ Navedene su hronološki polazeći od najnovijih, i to: Nacrt Zakona o uspostavljanju i funkcionisanju sistema za upravljanje kohezionom politikom, 2023; Strategija niskougljeničnog razvoja Republike Srbije za period od 2023. do 2030. godine sa projekcijama do 2050. godine; Strategija deinstitutionalizacije i razvoja usluga socijalne zaštite u zajednici za period 2022–2026. godine ("Sl. glasnik RS", br. 12/2022); Program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove sa Akcionim planom, Nacrt; Prostorni Plan Republike Srbije od 2021. do 2035. godine, Nacrt; Strategija za mlade u Republici Srbiji za period od 2022. do 2030. godine, Nacrt; Integrirani nacionalni energetski i klimatski plan Republike Srbije za period 2021 do 2030 sa vizijom do 2050. godine; Strategija razvoja informacionog društva i informacione bezbednosti u Republici Srbiji za period od 2021. do

Teritorijalne strategije u funkciji zaštite i razvoja prostora

Usklađivanjem ciljeva i mera iz EU i nacionalnih politika formulisan je okvir **za održivi i integralni teritorijalni razvoj urbanih područja**, koji čine sledeći ciljevi:

1. Jačanje urbanog identiteta i obnova urbanog područja podsticanjem održivog i integralnog razvoja;
2. Promovisanje prelaska na čistu i pravednu energiju, zelenih i plavih ulaganja, prilagođavanja i ublažavanja klimatskih promena, prevencije i upravljanja rizicima, i održive urbane mobilnosti;
3. Promovisanje inovativne i pametne ekonomske transformacije, cirkularne i niskougledne ekonomije i IKT integracija;
4. Unapređenje društvenog blagostanja, i
5. Unapređenje upravljanja urbanim razvojem.

„Lokalizovanje“ ciljeva, specifičnih ciljeva i mera je za svaku teritoriju proveravano i prilagođavano lokalnom kontekstu. Odvijalo se kroz radionice sa lokalnim akterima – članovima radnih grupa i saveta strategija, kao i na javnim forumima sa građanima. Nakon ciklusa provere na pojedinačnim strategijama, sprovedena je sledeća iteracija gde su sublimirani predlozi i sagledane specifičnosti lokalnih teritorija, problema, potreba, predloga projekata, i gde je izvršena finalna korekcija specifičnih ciljeva i mera.

Dok je veći broj specifičnih ciljeva Nove kohezione politike EU potvrđen u radu sa lokalnim partnerima, dotle su se prepoznali i specifični ciljevi i mere karakteristični za lokalni kontekst, i to:

- Cilj koji se odnosi na identitet urbanog područja, dopunjen je specifičnim ciljem koji se odnosi na **podsticanje integralnog i održivog pristupa u sanaciji nelegalne izgradnje i njenog sprečavanja**;
- Cilj koji se odnosi na zelenu i energetska tranziciju i mobilnost, dopunjen je specifičnim ciljevima i merama, koje se odnose na **obezbeđenje jednakog pristupa sanitaciji i snabdevanju vodom i unapređenje održivog upravljanja vodama, unapređenje zaštite vazduha i unapređenje upravljanja otpadom**;
- Cilj koji se odnosi na društveno blagostanje, dopunjen je specifičnim ciljevima koji se odnose na **obezbeđivanje jednakog pristupa uslugama, programima i objektima kulture, sporta i rekreacije, i stvaranje podsticanog okruženja za inicijative i aktivnosti mladih**;

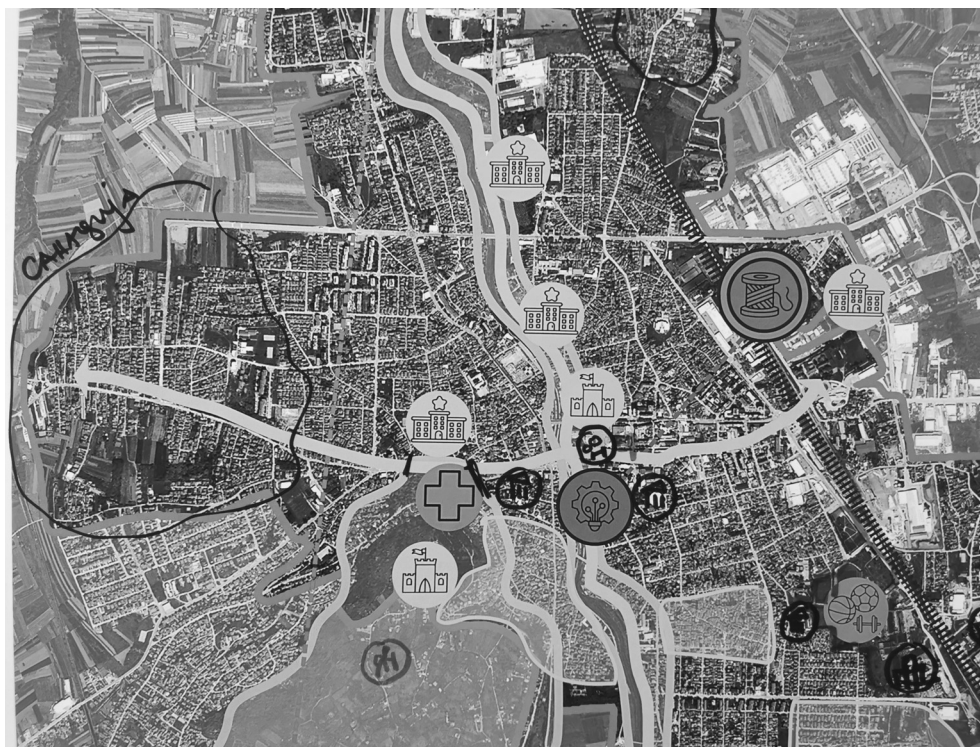
2026. godine („Sl. glasnik RS“, br. 86/2021); Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021. do 2025. godine „Moć znanja“ („Sl. glasnik RS“, br. 10/2021); Strategija industrijske politike Republike Srbije od 2021. do 2030. godine („Sl. glasnik RS“, br. 35/2020); Strategija zapošljavanja u Republici Srbiji za period od 2021. do 2026. godine („Sl. glasnik RS“, br. 18/2021, 36/2021); Strategiji razvoja obrazovanja i vaspitanja u Srbiji do 2030. godine („Sl. glasnik RS“, br. 107/2021); Strategija pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period 2020-2027. godine („Sl. glasnik RS“, br. 21/2020); Strategija održivog urbanog razvoja Republike Srbije do 2030. godine („Sl. glasnik RS“, br. 47/2019); Strategija razvoja veštačke inteligencije u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine („Sl. glasnik RS“, br. 96/2019); Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. Predlog; Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji 2018-2026. godine („Sl. glasnik RS“, br. 61/2018.); Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period od 2016. do 2025. godine („Sl. glasnik RS“, br. 98/2016); Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014–2024. godine („Sl. glasnik RS“, br. 85/2014); Strategija za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća, preduzetništva i konkurentnosti za period od 2015. do 2020. godine („Sl. glasnik RS“, br. 35/15).

- Cilj koji se odnosi na **upravljanje urbanim razvojem** je strukturisan na način da sadrži pet specifičnih ciljeva: podsticanje upravljanja razvojem na više nivoa - lokalni, nacionalni, međunacionalni, EU i dr.; podsticanje pristupa sa više aktera - privreda, obrazovanje, nauka, javni i civilni sektor; podsticanje participativnog pristupa i inicijativa vođenih zajednicom uz uključivanje lokalnih aktera; podsticanje mešanja (*blending*) finansiranja urbanog razvoja iz različitih vidova finansiranja (domaćih i međunarodnih), i jačanje transparentnosti odlučivanja na nivou urbanog područja.

PRIORITETNA PODRUČJA INTERVENCIJE I STRATEŠKI PROJEKTI

Pristup zasnovan na mestu (eng. - *place-based approach*) podržava razvoj specifičnih lokacija, prilagođavajući intervencije i investicije jedinstvenim prostornim kontekstima, s namerom da se oslobodi njihov nedovoljno iskorišćeni potencijal (Pertoldi et al., 2022). Sa osloncem na navedeni pristup, izrađeni su grafički prikazi:

- **prioritetnih područja intervencije** (generatori razvoja, područja intervencije, razvojne rute i čvorišta, zone zaštite i razvoja, razvojni punktovi i mreže) i
- **strateških projekata** (prema tematskim ciljevima).



Grafički prikaz 3. Prioritetna područja intervencije

Pristup je zasnovan na jasnom razumevanju različitih konteksta, njihovih ranjivosti ili njihovim jedinstvenim složenostima, i podrazumeva sveobuhvatniju stratešku orijentaciju u oblikovanju politika razvoja.

ZAKLJUČAK

Testirani instrumenti primenjuju multisektorski pristup koji prevazilazi tradicionalne sektorske politike, pri tome, podržavajući predloge rešenja, koja su zasnovana na mestu i integralna, čime se omogućavaju međusobno povezani i međusektorski odgovori na urbane izazove, zaštitu i unapređenje uređenja prostora. Baš kao i u Novoj kohezionoj politici EU, strategije razvijene u kontekstu EU PRO Plus su multisektorske, organizovane u okviru pet ciljeva koji predstavljaju različite tematske oblasti i stoga zahtevaju međusektorsku integraciju.

Strategija ne može rešiti sva razvojna pitanja odjednom, i iako je od ključne važnosti da se strateški rešavaju odabrani problemi, ona takođe treba da teži stvaranju delotvornog okruženja za učenje i poligona za doterivanje i procenu vizije i ciljeva. Opipljive akcije i projekti proističu iz zajedničke prostorne vizije urbanog područja. Ovaj proces nastaje kroz interakciju različitih aktera. Teritorijalne strategije podstiču veće učešće lokalnih aktera u sprovođenju održivog i integralnog razvoja i promovišu promenu u kulturi planiranja ka inkluzivnim, kolaborativnim praksama. Kao efekat ovako sprovedenog procesa u kreiranju strategija, ostvaruju se kvalitetnija rešenja koja, uz veliki osećaj "vlasništva" uključenih aktera, obećavaju izvesnije sprovođenje.

Priznanje: Zahvaljujemo se međunarodnim konsultantima na ekspertskoj i svesrdnoj podršci u procesu izrade teritorijalnih strategija, i to: Štefanu Kanu (Stefan Kah), Martejnu de Brojnu (Martijn de Bruijn), Lorisu Servilu (Loris Servillo) i Nikolaosu Karadimitriju (Nikolaos Karadimitriou).

IZVORI

Čolić, R. (2015). Integrated Urban Development Strategy as an Instrument for Supporting Urban Governance, *Serbian Architectural Journal SAJ*. Vol.7, No.3, pp. 317-342.

EC New Cohesion Policy 2021-2027. https://ec.europa.eu/regional_policy/2021-2027_en

Fioretti C, Pertoldi M, Busti M and Van Heerden S (2020). Handbook of Sustainable Urban Development Strategies (Priručnik o strategijama održivog urbanog razvoja), Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC118841>

Pertoldi M, Fioretti C, Guzzo F, Testori G, De Bruijn M, Ferry M, Kah S, Servillo L A and Windisch S (2022). Handbook of Territorial and Local Development Strategies (Priručnik o strategijama održivog urbanog razvoja), <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC130788>

Гаули, Ј., Чолић, Р. (2018). *Стратегија интегралног урбаног развоја – Водич за градове и општине*, AMBERO Consulting, представништво Београд, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, on behalf of the German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), Београд, Нови Сад: Artpoint Media. ISBN 978-86-914025-8-7(AC)

Evropska komisija (2021). Zajedničke uredbe i propisi. Zajednički pokazatelji ostvarenja i rezultata za Evropski fond za regionalna ulaganja (Ulaganja u radna mesta i rast i Interreg) i Evropski kohezioni fond (EC, 2021) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2021:231:FULL&from=EN>

Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine

Zakon o uspostavljanju i funkcionisanju sistema za upravljanje kohezionom politikom, 2023, Nacrt. <https://www.mei.gov.rs/srp/vesti/2811/detaljnije/w/0/nacrt-zakona-o-uspostavljanju-i-funkcionisanju-sistema-za-upravljanje-kohezionom-politikom-na-portalu-ekonsultacije/>

Integrirani nacionalni energetske i klimatski plan Republike Srbije za period 2021 do 2030 sa vizijom do 2050. godine. <https://www.mre.gov.rs/dokumenta/strateska-dokumenta/integrirani-nacionalni-energetski-i-klimatski-plan-republike-srbije-za-period-2021-do-2030-sa-vizijom-do-2050-godine>

Program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove sa Akcionim planom, Nacrt. <https://www.ekologija.gov.rs/informacije-od-javnog-znacaja/javne-rasprave/javni-poziv-za-ucese-javnosti-u-procesu-konsultacija-u-vezi-sa-izradom-programa-prilagodjavanja-na-izmenjene-klimatske-uslove-sa-akcionim-planom-0>

Просторни План Републике Србије од 2021. до 2035. године, Нацрт. <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/PPRS%20Nacrt.pdf>

Republika Srbija, Pregovaračka grupa za Poglavlje 22 (2019). Akcioni plan za ispunjavanje zahteva u oblasti kohezivne politike EU Poglavlje 22 – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata https://www.mei.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/akcioni_planovi/ap_pg_22.pdf

Стратегија јавног здравља у Републици Србији 2018-2026. године („Сл. гласник РС“, бр. 61/2018). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2018/61/1/reg>

Стратегија нискоугљеничног развоја Републике Србије за период од 2023. до 2030. године са пројекцијама до 2050. године. <https://www.ekologija.gov.rs/saopstenja/vesti/vlada-republike-srbije-usvojila-strategiju-niskougljenicnog-razvoja-do-2030-godine>

Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014–2024. године („Сл. гласник РС“, број 85/2014). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2014/85/1>

Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године („Сл. гласник РС“, бр. 86/2021). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/86/1/reg>

Стратегија развоја туризма Републике Србије за период од 2016. до 2025. године („Сл. гласник РС“, бр. 98/2016). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/98/1>

Стратегија деинституционализације и развоја услуга социјалне заштите у заједници за период 2022–2026. године („Сл. гласник РС“, бр.12/2022). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/12/1>

Стратегија за младе у Републици Србији за период од 2022. до 2030. године, Нацрт. <https://www.mos.gov.rs/storage/2022/02/nacrt-strategije-za-mlade-za-period-od-2022-do-2030-godine.pdf>

Стратегија за подршку развоја малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за период од 2015. до 2020. године („Сл. гласник РС“, број 35/15). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2015/35/1/reg>

Стратегија запошљавања у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године („Сл. гласник РС“, бр. 18/2021, 36/2021). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/ispravka/2021/36/1>

Teritorijalne strategije u funkciji zaštite i razvoja prostora

Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године („Сл. гласник РС“, бр. 35/2020). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/35/1/reg>

Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2021. до 2025. године „Моћ знања“ („Сл. гласник РС“, бр. 10/2021). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/10/1/reg>

Стратегија одрживог урбаног развоја Републике Србије до 2030. године („Сл. гласник РС“, бр. 47/2019). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2019/47/1/reg>

Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период 2020-2027. године („Сл. гласник РС“, бр. 21/2020). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/10/1/reg>

Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. године („Сл. гласник РС“, бр. 96/2019). <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2019/96/1/reg>

Стратегија развоја културе Републике Србије од 2020. до 2029. Предлог. <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/3993/strategija-razvoja-kulture-od-2020--do-2029-godine.pdf>

Стратегији развоја образовања и васпитања у Србији до 2030.године („Сл. гласник РС“, број 107/2021). <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>

Чолић, Р., Мојовић, Ђ., Петковић, М., Чолић, Н. (2013) *Водич за партиципацију у планирању урбаног развоја*. Београд: GIZ/AMBERO-ICON. ISBN 978-86-914025-1-8 UDK 711.4(497.11) (035) COBISS 198786060